

MA'NAVIYATDA «MENTALITET» MASALASI

Rashidova Xushnoza

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: «Mentalitet» tushunchasini ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida tushunamiz. Birinchi navbatda «mentalitet tushunchasining lug'aviy ma'nosiga to'xtalamiz. «Mentalitet»(lotincha «mentalis»-«aqliy»)-ayrim shaxs yoki ijtimoiy guruhga xos aqliy qobiliyat darajasi ma'naviy salohiyatdir.⁹

Kalit so'zlar: mentalitet, ma'naviyat, jamiyat, davlat, inson, Sharq, G'arb, zohiriy, botiniy, oila, «milliy mentalitet».

Har bir jamiyat, davlat, inson o'zida o'ziga xos mentalitetni shakllantirgan bo'ladi. Qaysi mintaqani olib qaramaylik, ularning har birida o'ziga xos mentalitet shakllangan. Misol uchun, Sharq bilan G'arb mintaqalarini olib qaraylik, «Sharq mentaliteti» o'tmish ajdodlarimizning ma'naviy, madaniy merosini o'zlashtirish natijasida juda ham boyib borgan. «Sharq mentaliteti»da milliylik ufurib turadi. Har bir jamiyat, davlat, inson «mentaliteti» qadriyatlar, urf-odatlar natijasida juda rivojlanadi. Sababi, biz o'zbek xalqi qadriyatlarga, ma'naviy merosga juda ham boy xalqmiz. O'zbek millati mentalitetining shakllanish jarayoni deyarli 3,5 mingyillik tarixga ega.¹⁰ Hozirgi mentalitetimizda qadim tariximizning ko'pgina jihatlari ham borligini ko'ramiz. Barcha sohalarga kirib kelganidek «G'arb mentaliteti» ham ma'naviyatimizga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. «G'arb mentaliteti» kirib kelishining ijobiy va salbiy tomonlari ham ko'zga tashlanadi. Asosan yoshlar mentalitetiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Mentalitetning qanday bo'lishi jamiyat a'zolariga bog'liq Sababi, «mentalitet ijodkori» -insonlardir. Bu o'rinda, «milliy mentalitet» tushunchasiga to'xtalib o'tamiz. «Milliy mentaliteti» kuchli bo'lgan bir qator davlatlarni bilamiz. Masalan, Yaponiya yoki Janubiy Koreyani olaylik. Bu mamlakatlarning Ikkinchi Jahon urushidan keyin qanday og'ir ahvolga tushib qolganini hammamiz yaxshi bilamiz. Xo'sh, ular nimaning evaziga qisqa davr ichida bu qadar rivojlanishga erisha oldi? Axir, bu o'lkalarda mo'l-ko'l tabiiy homashyo manbalari, mineral resurslar deyarli yo'q-ku! Albatta, bu borada o'sha paytda mavjud bo'lgan siyosiy omillar, xalqaro vaziyatning ta'sirini inkor etib bo'lmaydi. Lekin, yapon va koreys xalqi asrlar davomida shakllanib, katta bunyodkor kuchga aylangan o'ziga xos milliy ma'naviyati ya'ni mentaliteti hisobidan ham rivojlangani bugungi kunda hech kimga sir

⁹ W.w.w.ziyo-uz.com

¹⁰ W.w.w.ziyo-uz.com

emas. Shuning uchun, «yapon mo'jizasi» yoki «koreys mo'jizasi» haqida gap ketganda taniqli ekspertva mutaxassislar ham birinchi galda «yapon xarakteri», «koreys xarakteri» degan iboralarni tilga oladi. Tabiiyki ular bu o'rinda avvalo mazkur xalqlarga mansub ma'naviy fazilatlarni nazarda tutadi. Ya'ni, bu xalqlarning ichki dunyosi va irodasi ma'naviyat negizida yanada toblangan, kamolga yetgan.¹¹ Tarixdan ma'lumki, dunyodagi har bir millatning shu jumladan, o'zbek xalqining ham o'ziga xos tarixiy, etnik, tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlar doirasida shakllangan. O'zbek xalqining milliy mentaliteti haqida so'z yuritishdan oldin shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, o'zbek xalqi 4 ta katta diniy-mafkuraviy bosqichni (zardushtiylik, buddaviylik, islom dini va kommunistik mafkura) o'z boshidan kechirganligi va har bir mafkuraviy-diniy ta'sirlar davri tugaguncha necha avlodlar almashganini va bu jarayonlarning millat fe'l-atvorida o'chmas is qoldirganini unutmazlik lozim. O'zbek xalqining etnik jihatdan ko'p tarmoqli va sertomir ekanligi uning mentalitetida barcha urug' va ijtimoiy qatlamlar uchun umumiy jihatlarni yuzaga keltirgan. O'zbek xalqiga xos bag'rikenglik, hotamtoylik, mehmondo'stlik, o'zaro hamkorlikda moyillik, g'am-anduh paytlarida nochor kimsalarga hamdardlik, yelkadoshlik fazilatlari «o'zbek mentaliteti»da yakdillikni ta'minlash, til va din, fikr birligini ta'minlagan. Xalqimizning ona tabiatga, yerga, suvga, havoga, olovga bo'lgan cheksiz hurmati va ularni e'zozlash bilan bog'liq turfa xil urf-odat va marosimlar, an'anaviy dehqonchilik va hunarmandchilik uduari «o'zbek mentaliteti» rivojiga hissa qo'shgan omillardandir.¹² Ma'lumki, o'zbek xalqi azaldan o'zining bolajonligi, oilaparvarligi bilan ajralib turadi. Albatta, farzandga mehr qo'yish, ularning qornini to'q, ustini but qilish o'z yo'li bilan lekin bolalarni yoshlik chog'idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma'naviyat asosida voyaga yetkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Bu masalaga e'tibor bermaslik nafaqat ayrim ot-onalar, balki butun jamiyat uchun juda qimmatga tushishini ham ko'pgina hayotiy misollarda ko'rish mumkin. Bu jarayonlar ham «o'zbek mentaliteti»ga xos xususiyatlardandir. «O'zbek mentaliteti»shakllanishidagi muhim omillardan biri bu ta'lim-tarbiyadir. Ma'lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilm-u ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan. Bu o'rinda Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir» degan chuqur ma'noli so'zlarini eslaymiz.¹³ «O'zbek mentaliteti»ga xos bir qator ezgu tushunchalar ham mavjud. Ularga diyonat, iymon-e'tiqod, mehr-shafqat kabi tushunchalarni kiritishimiz mumkin. Xalqimiz tilida keng qo'llaniladigan diyonat tushunchasi ham iymon, e'tiqod tushunchalariga ma'no jihatidan yaqin turadi. Diyonat-

¹¹ I.A.Karimov. "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch".T,2008. B.-63.

¹² W.w.w.ziyo-uz.com.

¹³ I.A.Karimov. "Yuksak ma'naviyat -yengilmas kuch".T,2008.B-35.

insonning o'z so'zida, qarashlarida, ahd-u paymonida mustahkam turishini anglatadi. Lafzida mustahkam turadigan odam ham diyonatli bo'ladi. «Axloq-odobga oid hadis na'munalari»da yozilishicha, «diyonat inson yaxshi amallarining o'ziga xos mezoni sifatida namoyon bo'ladi». Shunday qilib, iymon-e'tiqod, diyonat inson ma'naviy fazilatlarining muhim qirralaridan bo'lib, o'zida komil insoniylikni ifoda etadi. Shunday ekan, «zamondoshimiz bo'lmish iymonli odamni qisqacha shunday tavsiflash mumkin: e'tiqodli, o'zining aniq maslagiga ega, taqvodor, hamiyatli, oriyatli, ornomusli, sharm-hayoli, vijdonli, andishali, insofli va shu kabi fazilatlar sohibi». Insonning ma'naviy qiyofasini tavsiflaydigan fazilatlardan biri-mehr-shafqatlilik hisoblanadi. Mehr tushunchasi keng ma'noli bo'lib, u shaxsning ota-onaga, Vatanga, farzandlariga, ijtimoiy hodisalarga, bir so'z bilan aytganda, insonni ulug'lovchi barcha narsa-hodisalarga nisbatan muhabbati va sahovatining ifodasidir. Mehr-shafqat kishilarning bir-biriga bo'lgan hurmati, muhabbati, o'zaro yordami, hamdardligi, mehribonligini ifodalaydi. Xalqimizda mehr-ko'zda degan ajoyib ibora bor. Odamlar o'zaro munosabatlarida, moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish jarayonida o'ziga o'xshash minglab insonlar bilan uchrashadi, ko'zi-ko'ziga tushadi, sanitization namoyon bo'ladi, o'zaro fikr almashadi, zavqini ulashadi, dardini o'rtoqlashadi. Mana shunday jarayonda esa ular o'rtasida mehr-oqibat degan bir ma'naviy muhit yuzaga keladi.¹⁴ «Mentalitet"ning kichik ko'rinishlaridan biri bu «oila»deydigan bo'lsak, shu oilada ham o'ziga xos «mentalitet»shakllangan bo'ladi. Ya'ni oiladagi mavjud qonun-qoidalar, ma'naviy muhit ta'sirida oilada «mentalitet"shakllanadi. Oilada yaxshi mentalitet shakllanishi uchun «Oilada doimo ahillik, totuvlik bo'lishi lozim».¹⁵ Ana shunday oilalardan mentalitet yetuk shaxslar yetishib chiqadi. «Qush uyasida ko'rganini qiladi»deb bejizga aytishmagan. Ya'ni oilada qanday mentalitet hukmron bo'lsa, o'sha oilaning farzandlari ham o'sha mentalitet ruhi ta'sirida o'sib-ulg'ayadi. Bu o'rinda «shaxs mentaliteti»degan tushunchaga to'xtalib o'tishimiz joiz. Har bir shaxs mentalitetining zohiriy(tashqi)va botiniy (ichki)alomatlarini bo'ladi.

«Iymon, diyonat, fidoyilik, vijdonlilik, mehr-shafqat, poklik va halollik singari fazilatlar shaxs mentalitetining eng muhim botiniy belgilaridir. Shaxs mentalitetining zohiriy (tashqi)alomatlariga orasta va pokiza kiyinish, qarindosh-urug, qo'ni-qo'shni, do'st-u birodarlarga hurmat bajo keltirish, o'zaro muomalada oddiylik va soddalikni aytishimiz mumkin.¹⁶ Biz jamiyatimizda shu so'zga ko'p duch kelamiz,»Bizning mentalitetimizga bu to'g'ri kelmaydi». Mana shu ibora yordamida keksa kishilar, ustozlar, ota-onalar yoshlarni to'g'ri yo'lga solishadi.

¹⁴ E.Umarov, M.Abdullayev: "Ma'naviyatshunoslik asoslari". T, 2006. B-86.

¹⁵ S.H. Nosirxo'jayev. "Ma'naviyat asoslari". T, 2005. B-197.

¹⁶ S.H. Nosirxo'jayev. "Ma'naviyat asoslari". T, 2005. B-242.

Xulosa qilib shuni aytishimiz joizki, yoshlarda mentalitetning yuqori darajada rivojlanishi go'daklikdan boshlanar ekan. Bunda oila, mahalla va boshqa jamoat tashkilotlarining o'rni ham bor. Har bir insonning o'z makoni va vatani bo'ladi. O'z ona yurtini sevish, ardoqlash ham «mentalitetning bosh g'oyalari» degan umumiy fikrga kelishimiz mumkin. Har qanday sharoitda, har qanday vaziyatda, har qanday vaqtda bo'lmaylik o'z mentalitetimizga sodiq qolishimiz kerak. Oilaviy tarbiya masalasida xatoga yo'l qo'ymaslik uchun avvalo har qaysi xonadondagi ma'naviy iqlimni o'zaro hurmat, axloq-odob, insoniy munosabatlar asosiga qurish ayni muddao bo'lur edi. Bu haqida gapirganda, mumtoz yozuvchimiz Abdulla Qodiriyning «O'tkan kunlar» asaridagi qahramonlarning o'zaro muomala va muloqotlari, ularning hatto kichik farzandlarini ham «siz»lab gapirishi misolida ota-bobolarimizning oila ma'naviyatiga qanchalik katta e'tibor berganiga ishonch hosil qilamiz. Bugungi kunda ham yurtimizda ana shunday go'zal axloq mezonlari bilan yashab kelayotgan, o'g'il-qizlarni shu ruhda tarbiyalayotgan ko'plab ibratli oilalar barchamizga havas uyg'otishi tabiiydir.¹⁷ Farzandlarning ota-onaga hurmati Sharqda hamma vaqt juda yuqori bo'lgan. Farzandlar yoshligidan otasiga suyanib, onasining allasini tinglab, ularning mehriga qonib, voyaga yetganlar. Ular ko'ngliga mehr ona suti bilan kirgan. Hazrat Alisher Navoiy aytganlaridek, onani is, otani quyosh deb bilganlar. Ota-onaga bo'lgan bunday hurmat oilada Bu ham mentalitetimiz yuqoriligini isbotlovchi omillardan biridir.¹⁸

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. w.w.w.ziyo-uz.com
2. "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" I.A.Karimov.2008
3. "Ma'naviyat asoslari" S.H.Nosirxo'jayev.2005
4. "Ma'naviyatshunoslik asoslari" E.Umarov, M.Abdullayev.2006

¹⁷ I.A.Karimov. "Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch". T,2008. B-34-35

¹⁸ E.Umarov, M.Abdullayev: "Ma'naviyatshunoslik asoslari". T,2006. B-89.